

**МАСТАЦКАЯ РЭПРЭЗЕНТАЦЫЯ ВОБРАЗА “НОВАГА” ЧАЛАВЕКА
ЯК ПРАВАДНІКА ПАЛІТЫКІ КАЛЕКТЫВІЗАЦЫЇ Ў ТВОРЧАСЦІ
БЕЛАРУСКІХ ПРАЗАІКАЎ ПЕРШАЙ ПАЛОВЫ 1930-х ГАДОЎ**

У артыкуле, на аснове аналізу аповесцяў П. Галавача “Спалох на загонах”, К. Чорнага “Вясна”, Б. Мікуліча “Чорная Вірня”, рамана М. Зарэцкага “Вязьмо”, разглядаецца мастацкая рэпрэзентацыя вобраза “новага” чалавека як правадніка палітыкі калектывізацыі.

In this article, in the context of the stated problems are analyzed works by Belarusian prose in the early of the 1930s. The author notes that the writers tried to be objective; however, they did not manage to reveal the image of the «new» man because of the interference of ideological propaganda.

На мяжы 1920–1930-х гг. у айчынную прозу паступова стала ўваходзіць тэма калектывізацыі. Безумоўна, у большасці выпадкаў аб глыбокім рэалізме ў раскрыцці пісьменнікамі гэтай тэмы гаварыць не даводзіцца. Прычын таму шмат. З ідэалагічным дыктатам партыі, звязана ўспрыманне мастацкай літаратуры.

туры найперш як важнага сродку агітацыі і выхавання народных мас. У выніку з'явілася нямала твораў агітацыйнага характару, у цэнтры ўвагі якіх апынуўся “герой новага часу” – пасланец партыі, які, змагаючыся з кулаком, часам ахвяруючы жыццём, вядзе вяскоўцаў да светлай будучыні ў калгасах. З цягам часу такая ідэалагічная схема ўмацавалася і панавала ў літаратуры фактычна да часоў перабудовы. Неабходна адзначыць, што ў пачатку калектывізацыі некаторыя пісьменнікі агітавалі за яе і без прымусу, шчыра верачы ў яе добраахвотны характар і аб'ектыўную неабходнасць.

У большасці твораў пачатку 1930-х гг. абавязковым з'яўляецца прыезд прадстаўніка партыі, як правіла рабочага, для перабудовы вёскі на новы лад. Такі герой новага тыпу з'яўляецца цэнтральным персанажам апавесці “Спалох на загонах” Платона Галавача. Удзельнік грамадзянскай вайны, рабочы завода Панас застаўся селянінам толькі па паходжанні. Як былы селянін, ён шчыра спачуваў цяжкаму лёсу беднякоў і гатовы быў абапірацца на іх у сваёй дзейнасці па стварэнні калгаса. Але як рабочы, ён ужо духоўна аддалены ад гэтых “дробных уласнікаў”, якія пачалі адчуваць сябе гаспадарамі на зямлі. Гэта пачуццё гаспадара многія арганізатары калгасаў не разумелі.

Панас перакананы ў тым, што калектывізацыю нельга ажыццяўляць прымусовымі метадамі. У размовах з аднавяскоўцамі ён заяўляе, што пераход да калектывнага гаспадарання павінен суправаджацца не прымусам, а шляхам пераконвання, растлумачальнай работай. Таму, калі Галіна аднойчы сказала Панасу, што аднавяскоўцы яго не баяцца, здзіўіўся: “*А хіба трэба, каб баяліся?*” [1, с. 135]. Дакладную праграму сваёй дзейнасці герой сфармуляваў на трэцім сходзе вяскоўцаў: “*Мы пераконваем вас ісці ў калгас таму, што няма іншага шляху ў селяніна, каб палепшыць сваё жыццё, а хто не хоча ісці ў калгас, яго воля. Няхай сам вырашае, як зрабіць, але, <...> калі ўся вёска ў калгасе, а адзін ці два – не, дык не дадуць жа ім зямлі ў цэнтры калгаса, а з краю адрэжуць дзе-небудзь, вы гэта самі разумееце*” [1, с. 135]. Каб паказаць перавагу жыцця ў калгасе, Панас на сходзе прапаноўвае адправіць дэлегацыю ў Навікоўскую камуну, пасля наведвання якой многія жыхары Цярэшкавага Броду вырашылі ўступіць у калгас.

Шчыры ў сваіх памкненнях, Панас імкнецца да пэўнай ўрачыстасці ў дзеяннях. Так, свята першай баразны ён арганізаваў пад чырвоным сцягам і гукі спеву “Інтэрнацыянала”. Герою здавалася, што першыя завораныя аднаасобныя межы – ёсць першая рэальная перамога на шляху да калгаснага ладу жыцця. На самой жа справе гэта быў толькі нязначны крок на шляху да заветнай мэты. Пасля апошняга сходу суадносіны паміж прыхільнікамі і праціўнікамі калгаснага ладу жыцця змяніліся: больш за сто гаспадароў падалі заявы аб выхадзе з калгаса, Панаса падтрымалі толькі трынаццаць чалавек.

Чаму пасля масавага ўступлення ў калгас адбыўся такі ж масавы выхад? Трагізм становішча Панаса бачыцца ў тым, што ён страціў апору ў асноўнай масе сялянскай беднаты. Выдаткам дзейнасці героя з'яўляецца і тое, што ён

пусціў на самацёк справу абагульнення жывёлы і маёмасці. Калі пачалі абагульняць адзіную ў гаспадарцы карову і ўлічваць ўсе запасы зерня, то вяскоўцы не змаглі змірыцца з тым, што ў іх не будзе нават самага мінімальнага з уласнай гаспадаркі¹. Шмаг чаго было не растлумачана, не зразумела. Так жанчын не задавальняла “ўраўнілаўка” пры дзьяльбе малака (хто здаў у калгас тры каровы, а хто ніводнай), многія не верылі ў магчымасць надзейнага захавання абагуленага насення. У гэтай складанай сітуацыі Панас не акрэсліў дакладна сваю пазіцыю. Памылковым было і правядзенне першай баразны на землях тых сялян, якія выйшлі з калгаса. Ён па-ранейшаму заставаўся ў “ролі агітатара, а не арганізатара”, і таму справа закончылася спачатку ліквідацыяй калгаснага кароўніка, а потым і выхадам сялян з калгаса [4, с. 90].

І ва ўласных паводзінах Панас бывае неабачлівым. У момант найбольшага напружання ва ўзаемаадносінах з аднавяскоўцамі ён збліжаецца з замужняй Галінай, што выклікала з боку сялян злосныя рэплікі. Як слушна заўважыла В. Бароўка, “мастацкай дасканаласці твора замянае схематызм асобных станючых і адмоўных герояў” [2, с. 592]. Панас – усяго толькі выканаўца, “дысцыплінаваны функцыянер, пазбаўлены здольнасці цвяроза ацэньваць тое, што адбываецца навокал” [5, с. 71].

Іншыя ўяўленні аб перабудове вясковага жыцця ў сакратара партыйнай ячэйкі Сымона Карызны з рамана “Вязьмо” М. Зарэцкага. Пачатак калектывізацыі выклікаў у яго незвычайны рамантычны пад’ём. Будучы незадаволеным шэрай будзённичынай апошніх гадоў, Карызна заяўляе мясцоваму актыву: “*Мы мусім узяць масу, арганізаваць яе. Працаваць па-баявому, як рэвалюцыянеры, а не як чыноўнікі, бюракраты.*” [3, с. 97]. Прысутныя разумелі, што за гэтымі заклікамі знішчыць кулака як эксплуатаатара працоўных паўстаюць жывыя людзі мястэчка Сівец, аднак ніхто не асмельваўся яму пярэчыць.

З калектывізацыяй Карызна звязваў “*зварот да рамантычна-баявых традыцый мінулых дзён*” [3, с. 38] і выступаў супраць тых, хто сеяў у масах недавер і страх перад магчымымі цяжкасцямі.

Пачатковы этап работы па стварэнні калгаса засведчыў шчырае жаданне Карызны праводзіць прапагандыскую работу сярод сялян, імкненне абапірацца на дапамогу моладзі. Герой узгадняе сваю работу з упаўнаважаным райкама партыі Зеленюком, стрымлівае адміністрацыйскія парывы старшыні сельсавета Пацяроба.

Задумацца над вынікамі прымусовай калектывізацыі прымусіў Карызну адзін нечаканы выпадак. Значачаўшы ў хаце аднаго селяніна сярадняка, ён пачуў, як гаспадар дома плача над сваім канём, якога заўтра трэба здаць у калгас. Карызна і сам быў гатовы заплакаць разам з гаспадаром, але пераканаў

¹ Муж Галіны, запісаўшыся ў калгас, хаваў на ўсякі выпадак мяшкі з аўсом, кіраваўся не агітацыяй кулака Мышкіна, а клопатам пра сваю сям’ю. Спачування заслугоўвае і жонка сярадняка Клемса, якая плача ад таго, што трэба абагульваць адзіную ў гаспадарцы карову.

сябе, што трэба быць жорсткім, пераадольваць “дробнабуржуазную псіхалогію”. Яшчэ больш ён умацаваўся у гэтых думках, калі атрымаў ліст ад бацькоў, з якога даведаўся, што іх будуць раскулачваць. Карызна разумеў, што сам дапамог ім стаць кулакамі, параіўшы адсяліцца на хутар. Страх за свой лёс, за магчымасць страціць давер партыі прыводзіць яго да неабдуманых і жорсткага рашэння: “ – *Трэба працаваць! Трэба працаваць з падвойным запалам. <...>. // Кожная хвіліна забавікі пакажа ягоны апартунізм і удзесяцірыць адказнасць яго за старыя грахі. // Ён мусіць першы ў раёне скончыць суцэльную калектывізацыю свайго сельсавета. І гэта будзе!*” [3, с. 89].

Але ж няўдачай закончыўся агульны сход сялян мястэчка Сівец, атмасфера якога сапсавалі выкрыкі і пагрозы старшыні сельсавета Пацяроба. Масавыя ўступленні ў калгас не адбылося, у спіс добраахвотнікаў былі ўключаны толькі дваццаць адзін чалавек, якія былі ў актыве Зеленюка. Паступова Карызна пачынае разумець, што не толькі не згуртаваў вакол сябе мясцовы актыў, а, наадварот, адштурхнуў яго ад сябе.

Взьмо ўнутраных супярэчнасцей і праблем заганяе героя ў тупік, падштурхоўвае да неабдуманых учынкаў: на закрытым партыйным сходзе Карызна абвінавачвае Зеленюка ў самавольнай арганізацыі калгаса ў Сівалапах і дамагаецца яго пераводу ў іншы сельсавет, выносіць незаконнае рашэнне аб раскулачванні сярэдняка Загароўскага і прызначае адказным за высяленне Віктара, ведаючы, што той кахае дачку Загароўскага.

Пісьменнік асуджае Карызну за яго маральную глухату і чэрствасць, “адначасова спачувае яму як чалавеку, які яшчэ не страціў таго народнага светаўспрымання, што ўзвышае яго над такімі дэмагогамі, як Рачкоўскі або Пацяроб” [4, с. 100].

Вобраз “новага чалавека” – старшыні Сівецкага сельсавета Пацяроба – мастацкае адкрыццё пісьменніка. Для яго, “звышактыўнага” калектывізатара, галоўным было як мага хутчэй, не спыняючыся ў выбары сродкаў і метадаў, завяршыць суцэльную калектывізацыю. Ва ўзаемаадносінах з людзьмі для яго ніякія маральныя абмежаванні не існавалі. Пацяроб не мог пагадзіцца з тым, што Зеленюк, праводзячы растлумачальную работу сярод сялян, лепш справіцца з пастаўленай задачай: “*Смаркачы! – выказвай ён свой узрушаны настрой Сымону Карызне, да думкі якога мусіў прыслухоўвацца. – Я вам за тры дні ўвесь сельсавет у калгас увапхну. Прасіцца будуць, маліцца, каб прынялі... <...>*” [3, с. 118]. Метады ж растлумачальнай работы Пацяроба сярод насельніцтва былі прымітыўныя і адначасова абразлівыя.

Шырокую прастору для дзейнасці Пацяроб атрымаў пасля таго, як разгарэўся канфлікт паміж Карызнам і Зеленюком. З ад’ездам Зеленюка ён дамогся абагулення ўсёй буйной і дробнай жывёлы, сам выводзіў гэту жывёлу з хлявоў, не звяртаючы ўвагі на лямант жанчын. З непрыхаванай іроніяй аўтар адзначае: “*Каменны Пацяроб, поўны адчування свае высокае “рэвалюцыйнае” місіі, не браў ніякае ўвагі на гэты несусветны лямант, хоць скрозь яго і прабіваліся не*

надта прыемныя для ягонага вуха пажаданні” [3, с. 113]. Пацяроб зараз быў упэўнены, што Карызна больш не стане стрымліваць яго дзейнасць.

Заслугай М. Зарэцкага, як слушна заўважае М. Крот, з’яўляецца тое, што “ён убачыў вытокі пацяробаўшчыны, раскрыў яе як небяспечную сацыяльную з’яву. <...> Пацяробаўшчына як антыграмадская з’ява магла выйсці на паверхню толькі там, дзе былі занядбаны агульначалавечыя каштоўнасці” [4, с. 104].

Асобнае месца займае ў рамане вобраз Зеленюка, які шчыра верыць у абвешчаныя палітычныя лозунгі і жадае лепшага жыцця сялянину. Адносіны Зеленюка да вяскоўцаў больш памяркоўныя, даверлівыя.

Першыя крокі яго прапагандысцкай і арганізацыйнай дзейнасці былі паспяховымі: за кароткі час Зеленюку ўдалося згуртаваць вакол сябе моладзь, далучыць да прапагандысцкай працы жанчын, на добраахвотнай аснове стварыць у вёсцы Сівалапы першы ў Сівецкім сельсавеце калгас. Нават пасля ад’езду ў другі сельсавет Зелянюк дапамагае сваім сябрам: спыняе незаконнае высяленне групы сярднякоў з Сівецкага сельсавета. Дзейнасць яго – “прамы і непасрэдны выклік валонтарысцкай практыцы Пацяроба” [4, с. 105].

Пра перагібы і крайнасці ў правядзенні калектывізацыі расказаў К. Чорны ў сваёй аповесці “Вясна”, дзе выведзены вобраз заўзятга калектывізатара раённага маштабу, які дзейнічае па прынцыпе: “Або ў калгас, або на раскулачванне”. Гэты работнік райвыканкама пагражае раскулачваннем і высылкай сярдняку Радзівону Бабаку, які з цямна да цямна, як той вол, працуе на сваёй гаспадарцы.

Героя аповесці “Чорная Вірня” Б. Мікуліча Рамана Пратасеню, які праводзіць калектывізацыю, таксама не палохае тое, што ён памыляецца, прыносіць людзям няшчасці. Як адзначае М. Тычына, “сюжэт аповесці нагадвае распаўсюджаную ў 1930-я гг. схему падзей: у вёску прыязджае агітатар за калгасы, камуніст Міхась Брагін (не пралетарый, а інтэлігент, пісьменнік)” [2, с. 116]. Героя хвалюе “чалавечы, гуманістычны сэнс падзей, але чым глыбей ён унікае ў праблемы сялянна, які стаіць перад выбарам, ісці ці не ісці ў калектыв, тым мацней яго сумненні” [2, с. 116]. У спрэчках Брагіна з былым сябрам Раманам Пратасенем, які займае непрымірную пазіцыю ў адносінах да сродкаў дасягнення пастаўленых задач, Брагін разумее, што часы лібералізму скончыліся, і пакідае вёску, як поле бою, з адчуваннем свайго паражэння.

Такім чынам, малюючы так званых “новых людзей”, праваднікоў лініі партыі, беларускія пісьменнікі (П. Галавач, М. Зарэцкі, К. Чорны і інш.) імкнуліся да аб’ектыўнасці, што, аднак, не заўсёды ім удавалася. Псіхалагічна пераканальна, “глыбока” раскрыць вобраз новага чалавека перапшкаджалі пэўныя ідэалагічныя ўстаноўкі, галоўным чынам пісьменнікаў хваляваў маральна-этычны, духоўны змест падзей.

Спіс літаратуры

1. Галавач, П. Спалох на загонах : аповесць / П. Галавач. – Мінск : Маст. літ., 1996. – 222 с.

2. Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя : у 4 т. / Нац. акад. навук Беларусі. Ін-т літ. імя Я. Купалы. – Мінск : Бел. навука, 1999 – 2004. – Т. 2 : Літаратура перыяду 1921–1941 гг. – 1999. – 903 с.
3. **Зарэцкі, М.** Вязьмо / М. Зарэцкі // Збор твораў : у 3 т. – Мінск : Маст. літ., 1991. – Т. 3 : Вязьмо : Раман ; Сымон Карызна : драм. аповесць. – 373 с.
4. **Крот, М.С.** Жывыя старонкі мінулага : вучэб.-метад. дапамож. для наст. / М.С. Крот. – Мінск : – 1997. – 175 с.
5. **Мушынскі, М.І.** І нічога, апроч праўды : Якой быць “Гісторыі беларускай літаратуры” / М.І. Мушынскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 127 с.

Электронный архив библиотеки МГУ имени А.А. Кулешова